

ПИТАННЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті на основі аналізу психологічної літератури схарактеризовано різні підходи до визначення понять “індивідуальність”, “метаіндивідуальність”, “індивідуалізація”, “індивідуалізація”. Проаналізовано погляди психологів на: структуру людської індивідуальності; розвиток індивідуальності; головні особливості інтегральної індивідуальності як системи; різні ознаки, що виконують системотвірну функцію в структурі інтегральної індивідуальності; пластичність структури індивідуальності; індивідуальні властивості.

Ключові слова: індивідуальність, структура індивідуальності, інтегральна індивідуальність, метаіндивідуальність, індивідуалізація, індивідуалізація.

Актуальними проблемами сьогодення є інтеграція української держави в європейське й світове співтовариство та необхідність піднесення нашої країни на новий соціальний і економічний рівень. Позитивні перетворення в країні здатні зробити кваліфіковані, творчі люди, що прагнуть максимальної реалізації можливостей кожного. Тому пріоритети сучасної вищої освіти лежать у площині забезпечення оптимальних умов для формування професіоналізму майбутніх фахівців, збереження та розвитку їхнього індивідуального потенціалу, надання можливостей для творчої самореалізації, що вимагає здійснення індивідуалізації навчально-виховного процесу. Вивчення й розвиток людської індивідуальності, індивідуалізація є актуальною проблемою різних галузей сучасної науки, що перебуває на шляху інтеграції всіх знань про людину та накопичує великий різнобічний матеріал.

У сучасних наукових дослідженнях проблему індивідуалізації розкрито у фізіологічному, філософському, соціологічному, психологічному та педагогічному аспектах. Людську індивідуальність та індивідуалізацію з позицій психології висвітлено в працях Б. Ананьєва, О. Ахвердової, Т. Белих, Г. Берулави, Н. Волоскової, Б. Вяткіна, Е. Голубевої, В. Мерліна, В. Нібіліцина, К. Платонова, С. Рубінштейна, В. Русалова, Н. Талізної, Б. Теплова та інших, що присвячені визначенню сутності поняття “індивідуальність”, її структурних складових, особливостей розвитку в онтогенезі.

Мета статті – узагальнити різні підходи до сутності поняття “індивідуальність”, її структурних складових, особливостей розвитку в онтогенезі, розуміння поняття “індивідуалізація” у психологічних дослідженнях.

У психологічному словнику індивідуальність визначено як “своєрідне поєднання різних якостей та особливостей у однієї людини... те, що притаманне цій людині й відрізняє її від інших людей” [13, с. 206].

У психологічній літературі існують різні підходи до тлумачення поняття “індивідуальність”. С. Рубінштейн пропонував розглядати індивідуа-

льність людини комплексно, у взаємодії її психічних властивостей та процесів. На його думку, індивідуальність – сукупність внутрішніх умов (синтез нижчих та вищих специфічних властивостей, що виконують у діяльності певну пристосувальну функцію), через які заломлюються всі зовнішні впливи [4, с. 38]. Ідею комплексного підходу до вивчення людини розвивав Б. Ананьєв. Він вважав, що “індивідуальність людини можна зрозуміти лише за умови повного набору її характеристик” [2, с. 334]. Із цієї позиції “індивідуальність може бути зрозумілою лише як єдність та взаємозв’язок її якостей як особистості та суб’єкта діяльності, у структурі яких функціонують природні якості людини як індивіда” [2, с. 334]. Вважаючи індивідуальність людини проявом неповторності та складною системною якістю, погляд на індивідуальність як на систему особливостей людини і як індивіда, і як організму, і як особистості підтримує К. Платонов [14, с. 60–61]. У психологічній літературі підкреслено, що С. Рубінштейн та Б. Ананьєв тлумачили індивідуальність з позиції принципу адитивності (сукупність, набір, симптомокомплекс властивостей) [4, с. 39]. На думку В. Мерліна, індивідуальність – не просто сукупність властивостей, а особливий характер зв’язку між усіма властивостями людини, що виражає індивідуальну свєрідність. Тому, вживаючи поняття “інтегральна індивідуальність”, останню він розумів “не як сукупність особливих якостей, що відмінна та протилежна іншій сукупності, яка позначається як характеристика типовості людини. Інтегральна індивідуальність – це особливий, що виражає індивідуальну своєрідність, характер зв’язку між усіма якостями людини” [12, с. 19].

У психологічній літературі, крім поняття “індивідуальність”, вживають поняття “метаіндивідуальність”. Під останньою розуміють психологічну характеристику ставлення оточення до певної індивідуальності (В. Мерлін) та реальні зміни, які індивідуальність спричиняє в інших людях (А. Петровський). Проблему метаіндивідуальності в психології розробляють В. Вяткін, Л. Дорфман, Т. Марголіна, С. Субботін та ін. Як підкреслює В. Вяткін, метаіндивідуальність детермінована, з одного боку, специфічними особливостями конкретної соціальної групи та конкретної соціальної ситуації, в які вона включена, з іншого – інтраіндивідуальними властивостями, що притаманні самості людини як самостійної системи. У зв’язку із цим інтегральна індивідуальність має інтраіндивідуальний та метаіндивідуальний рівні [9, с. 71].

У сучасній психології немає єдиного погляду на структуру індивідуальності людини.

Так, С. Рубінштейн, не використовуючи термін “структура індивідуальності”, описує основні якості особистості, які одночасно розуміє як характеристики індивідуальності [15, с. 95]. На його думку, “люди залежно від загального складу їхньої індивідуальності розрізняються за типами сприйняття та спостереження, пам’яті, уваги (в сенсі переключення) тощо” [15, с. 96]. Крім того, до внутрішнього світу людини С. Рубінштейн зараховував: якості вищої нервової діяльності, установки особистості, систему

мотивів, риси характеру та здібності. Тобто, розуміючи індивідуальність як багатопланове утворення, він стверджував, що “перебіг психічних процесів відбувається на різних рівнях” [4, с. 38].

У концепції Б. Ананьєва структура індивідуальності є багатоступеневою, багаторівневою. Характеризуючи індивідуальність з погляду індивідних особливостей, він виділяв такі рівні індивідуальних властивостей: первинні властивості індивіда, що включають загальносоматичні, нейродинамічні та білатеральні властивості організму; вторинні властивості індивіда, тобто темперамент, органічні потреби, задатки. Складовими особистісної підсистеми, за Б. Ананьєвим, є: статус особистості в суспільстві; соціальні ролі особистості залежно від статусу; мотиви діяльності залежно від цілей і цінностей особистості; відносини особистості та її світогляд; характер і схильності. Розглядаючи на останньому рівні людину як суб’єкта діяльності, Б. Ананьєв виділяє певні властивості індивіда та властивості особистості залежно від призначення діяльності [1, с. 244–246]. У психологічній літературі підкреслюють, що Б. Ананьєв визнавав існування між різнорівневими властивостями індивідуальності одно-багатозначного типу детермінації. Із цього погляду властивості нижчого рівня виступають як загальна причина, що народжує різноманітні властивості вищого рівня [6, с. 101].

Розглядаючи індивідуальність як ієрархію системних якостей з рядом рівней, К. Платонов підкреслює, що: нижнім її рівнем є сомато-морфологічна індивідуальність, яка виявляється в людині, наприклад, на її фото; системною якістю наступного рівня є біохімічна індивідуальність, що має прояв у несумісності тканин та алергіях; на наступному рівні фізіологічна індивідуальність людини як організму своєю системною якістю має індивідуальність нервізму, спільну в людині з безхребетними тваринами, вона є вищою тільки в пренатальному періоді розвитку; далі – процесуальна психічна індивідуальність, рівень певною мірою ще спільний у людини з хребетними тваринами (маючи системною якістю індивідуальність суб’єктивного, він є вищим для людини тільки в момент її народження); потім – змістовна психічна індивідуальність людини вже як особистості, що є продуктом її взаємодії зі світом; вищий рівень – соціально-психологічна індивідуальність – властивий тільки людині (хоча має передісторію в зграях тварин), це продукт спілкування із старшим поколінням, що визначає індивідуальність творчості особистості [14, с. 60–61].

Характеризуючи інтегральну індивідуальність як цілісну систему індивідуальних якостей людини, В. Мерлін виділяє три ієрархічних рівні інтегральної індивідуальності: систему індивідуальних властивостей організму, що включає три підсистеми (біохімічні, загальносоматичні, нейродинамічні властивості); систему індивідуальних психічних властивостей з її підсистемами (психодинамічними й психічними властивостями особистості) та систему соціально-психологічних індивідуальних властивостей з її підсистемами (соціальними ролями в соціальній групі й соціальними ро-

лями в соціально-історичних спільнотах) [12, с. 50]. При цьому він вважає, що властивості одного й того самого рівня інтегральної індивідуальності пов'язані однозначно, жорстко (каузальна детермінація), характеристики різнорівневих властивостей інтегральної індивідуальності пов'язані між собою багато-багатозначно, гнучко (телеологічна детермінація); принцип багато-багатозначності та тип математичних зв'язків дає змогу відрізнити різнорівневі якості інтегральної індивідуальності від однорівневих. У психологічній літературі підкреслюють, що саме у визначенні різного типу детермінації головна відмінність системної концепції В. Мерліна від інших концепцій; факт знайдення багато-багатозначного зв'язку між різними рівнями індивідуальності означає їх відносну самостійність, замкненість і незведеність одного до іншого; обов'язковою умовою автономності підсистем є наявність проміжних змінних між явищами дійсності, що порівнюються, які виконують сполучну, гармонізаційну та системотвірну функції [4, с. 40].

На сучасному етапі вважають, що системотвірну функцію в структурі інтегральної індивідуальності, крім індивідуального стилю діяльності (Л. Дорфман, В. Мерлін, А. Щебетенко), можуть виконувати такі властивості суб'єкта, як ціннісні орієнтації (Н. Кірілова), спрямованість особистості (Б. Ломов), мотивація досягнення (Т. Копань, Т. Бєлих), пізнавальна активність особистості (І. Боязітова, Е. Голубєва), емоційність, саморегуляція (Е. Голубєва), а також спільна діяльність (А. Асмолов), способи розвивального навчання (С. Нікуліна, С. Клемєшов, Г. Билім). На думку Е. Голубєвої, основна функція системотвірних ознак полягає в тому, що вони "фіксують певне співвідношення підструктур індивідуальності – мотивації, темпераменту, здібностей та характеру, не дозволяючи видалити будь-яку з них, не руйнуючи цілісної структури індивідуальності. Так, емоційність – це і прояв мотивації, і ознаки темпераменту, активність – ознака і темпераменту, і здібностей" [10, с. 70].

В. Русалов виділяє два рівні індивідуально-типологічних відмінностей: результативні "змістовні" індивідуальні відмінності, що торкаються соціально зумовлених якостей особистості (спрямованість, відносини, моральні установки, бажання, мотиви, інтереси, знання, уміння, навички тощо) та індивідуально-психологічні відмінності, що торкаються тільки динамічних ознак і властивостей особистості (психодинамічні властивості особистості), які зумовлені переважно біологічною організацією людини [16, с. 20]. Причиною такого "поділу" В. Русалов вважає різні механізми "системного узагальнення" функціональних систем, що забезпечують індивідуальну поведінку: змістовні характеристики узагальнюються за логікою "предмета" діяльності, пізнання, спілкування; формальні – за логікою "тіла" або початкової вродженої (біологічної) метафункціональної системи [17, с. 44]. В. Русалов підкреслює, що формально-динамічні властивості психіки виступають у ролі причин та передумов діяльності, впливають на динаміку, своєрідність і стиль діяльності, визначають кінцевий результат

діяльності; найважливішими з біологічних властивостей у детермінації формально-динамічних властивостей психіки людини є властивості центральної нервової системи; формально-динамічні властивості формуються поступово паралельно з розвитком людини внаслідок вікового розвитку та як результат участі в різних видах діяльності (грі, навчанні, праці) [16].

Н. Щербаков, В. Секун виділяють три рівні організації індивідуальності: мотиваційний, когнітивно-операційний, психофізіологічний [17]. Вважають за необхідне на основі емпіричних даних включити до структури індивідуальності досвід, особливості психічних процесів, показники інтелекту А. Ісмагілова, Ю. Кулюткін, Є. Сіліна, М. Щукін та ін.

У психологічній літературі акцентують на тому, що індивідуальність являє собою розгорнуту в часі, діахронічну, пластичну структуру [4, с. 46]. В. Белоус наголошує, що “внутрішньорівневі зв’язки властивостей характеризують сутність цього віку; міжрівневі – умови існування вікової структури індивідуальності на тому чи іншому рівні онтогенезу; діалектична єдність внутрішньорівневих та міжрівневих зв’язків виражає сутність неперервного життєвого циклу людини в цілому” [5, с. 21].

Розглядаючи психологічну зрілість людини, Л. Абсалямова виділяє такі рівні індивідуальності: “суб’єктно-змістовно-особистісний” – найвищий рівень, що найбільш тісно взаємодіє із суб’єктом, який становлять індивідуальні (особистісні) сенси життя, особиста (індивідуальна) система цінностей, самовідносин, самооцінок; “особистісний динаміко-змістовний” (проміжний) рівень індивідуальності, до якого належать інтелект і характер; темпераментальний рівень індивідуальності, що містить у собі поведінкові, стильові, формально-динамічні, або темпераментальні, властивості індивідуальності; рівень індивідуальності (шар), що охоплює біологічні властивості людини як індивіда (природні передумови розвитку людини), тобто властивості нервової системи, тілесні й інші властивості [3, с. 11–13]. Характеризуючи кожний рівень індивідуальності, Л. Абсалямова зазначає, що перший рівень “дозріває” в міру того, як людина (індивідуальність) переконується в особистій ефективності змістів, цінностей, самовідносин, які можуть безперервно змінюватися, рости й ускладнюватися, та досягає свого апогею (акме) приблизно до 30–50 років з подальшим можливим поступовим нарощуванням акме (появою нових піків) цього рівня індивідуальності протягом усього життя; другий рівень, у зв’язку із двоїстою детермінацією його властивостей, що залежать не тільки від соціальних факторів (досвіду, освіти, самоосвіти), а й від природних передумов (темпераменту та індивідних властивостей, насамперед від властивостей нервової системи), передбачає дефінітивну (зрілість формально-динамічних компонентів: психічної активності, швидкості психічних процесів, пластичності, емоційного порога й інших, що дозрівають від 12 до 20 років) та акмеологічну (ментальний і мотиваційний досвід, копінг стратегії й інші змістовні характеристики, що досягають свого апогею у 25–45 років та продовжують розвиватися й далі) зрілість; властивості третього рівня індивідуальності,

що у своєму розвитку залежать переважно від біологічних факторів, зокрема, від властивостей нервової системи, досягають дефінітивного стану, тобто дозрівають приблизно до 12–20 років; четвертий рівень індивідуальності, що є найглибшим, “внутрішнім” утворенням людини, має теж тільки дефінітивний аспект зрілості (становлення цього рівня – розвиток мозку і його структур, формування властивостей нервової системи) [3, с. 11–13].

У психологічних дослідженнях одиницею аналізу індивідуальності вважають індивідуальні властивості. При цьому підкреслюють, що існують різні погляди на те, що вважати індивідуальними, а що – типовими властивостями. Деякі дослідники наголошують на тому, що одні властивості людини індивідуальні, інші – типові, бо індивідуальність від особистості відрізняється тим, що перша є унікальною, а друга – типовою. Інші, слідом за В. Мерліним, вважають, що в людині немає двох сортів властивостей, одна й та сама якість людини може бути типовою та індивідуальною, якщо її розглядати в певному аспекті. Людська властивість, узятя щодо певної (окремої) людини, є індивідуально своєрідною. Властивість людини щодо більш широкої, ніж вона сама, макросистеми (біологічної, соціальної) несе на собі відбиток особливостей цієї макросистеми та в цьому сенсі є типовою [11, с. 63]. В. Мерлін зазначав: “Кожна окрема якість людини індивідуальна також кількісно за ступенем її вираження. Індивідуально неповторне поєднання типових якостей різних ступенів розвитку матерії в кожній окремій людині: біохімічних, соматичних, нейродинамічних, якостей особистості тощо” [12, с. 22].

У психології індивідуальні особливості людини протягом тривалого часу вивчають у зв'язку з вченням про типологічні властивості нервової системи; передбачають неоднозначність форми їх прояву в психіці та поведінці людини, що утворює широкий, хоча й обмежений природою самої властивості спектр; вважають, що притаманні конкретній людині властивості нервової системи не можуть безпосередньо впливати на те, що освоює людина, які знання та вміння стають її досягненнями, але вони здійснюють певний вплив як на процес засвоєння, так і на те, як використовує людина свої знання та вміння в діяльності. У психологічній літературі описано вплив індивідуальних властивостей нервової системи на індивідуальні відмінності в творчих здібностях (Е. Голубева, Т. Сулова), інтелекті (Н. Зирянова, Ю. Мельнік), переключенні уваги (М. Акімова, Л. Лепіхова, Є. Мозговой, Л. Фоменко та ін.), швидкісних характеристиках діяльності (Н. Тализіна, С. Кривцова, Е. Мухаматуліна), гнучкості мислення (М. Акімова, Л. Лепіхова), продуктивності різних видів пам'яті (Е. Голубева), пластичності поведінки (В. Небиліцин), рухливості-інертності стилю діяльності (Є. Клімов). В психологічній літературі описано індивідуально-стильові особливості саморегуляції (індивідуальні особливості регуляторних процесів, що реалізують планування, оцінку результатів) у навчальній діяльності (В. Міросанова, Р. Сагієв), розглянуті переваги й слабкі боки сильної та слабкої, лабільної й інертної нервової систем, що впливають на процес на-

вчання, а також компенсаторні прийоми, що дають змогу успішно оволодівати навчальними вимогами (М. Акімова, В. Козлова), доведено, що особливості структури інтегральної індивідуальності є передумовою розвитку спеціальних здібностей (Т. Порошина, Г. Руденко, І. Сосніна, Т. Хрустальова).

Крім індивідуальності, в психології використовують поняття “індивідуалізація”, тобто “повне виявлення неповторної індивідуальності людини, її повне самоздійснення” [7, с. 32]. Під індивідуалізацією розуміють “у загальному випадку набуття ким-небудь або чим-небудь своєрідних, характерних якостей, що відрізняє цю людину або цей об’єкт від інших, подібних йому суб’єктів або об’єктів” [13, с. 205]. При цьому вважають, що основне значення індивідуалізації – це: “1. Трансформація людини в своєрідну, унікальну особистість, що відрізняється від інших особистостей. 2. Заняття людиною особливого становища в системі відносин, що склалися в соціальній групі. 3. Спроба людини психологічно розмежуватися, відокремити себе від оточення” [13, с. 205].

В. Мерлін вважає, що розвиток індивідуальності пов’язаний з розвитком симптомокомплексів індивідуальних якостей; зміненою їх інтенсивності та частоти прояву в онтогенезі, а також виникненням та появою нових зв’язків між індивідуальними якістьми [12, с. 142]. Тому, на його думку, можна говорити про два типи розвитку: 1) розгортання, пов’язаний з розвитком симптомокомплексів, які поширюються, ускладнюються, стають більш узагальненими та різноманітними; 2) виникнення нових якостей і симптомокомплексів у структурі інтегральної індивідуальності, розвиток та прояв яких зумовлені активністю суб’єкта й об’єктивними вимогами діяльності [12, с. 144].

Б. Вяткін у розвитку інтегральної індивідуальності виділяє такі напрями: 1) вивчення розвитку індивідуальності як процесу розгортання та виникнення нових якостей; 2) вивчення розвитку зв’язків між індивідуальними якістьми як одного рівня, так і якістьми різних рівнів індивідуальності. Характеризуючи ці напрями, Б. Вяткін підкреслює, що “однорівневі та багаторівневі зв’язки в своєму розвитку мають різні тенденції. Однорівневі зв’язки характеризуються розвитком різних варіацій однозначних у бік дедалі більшої диференціації відносно автономних та однозначно пов’язаних між собою симптомокомплексів. Однорівневі зв’язки мають прямий характер” і є більш жорсткими та стійкими. Розвиток різнорівневих зв’язків, опосередкований проміжними ланцюгами, є більш гнучким, пластичним, змінюваним [8, с. 51].

Висновки. Таким чином, для психологічної науки актуальним є вивчення проблеми індивідуальності людини, яку розглядають комплексно, у взаємодії її психічних властивостей та процесів. Хоча немає єдиного погляду на структуру індивідуальності, більшість авторів досліджують індивідуальність на всіх рівнях прояву людини як організму, індивіда, особистості та суб’єкта діяльності, вивчають з позиції закономірного цілого, опи-

сують як засіб відносин різноманітних властивостей та рівнів її організації як системи. Головними особливостями інтегральної індивідуальності як системи вважають ієрархічний спосіб організації, багаторівневність, теологічний та каузальний типи детермінації, гнучкість багато-багатозначних та жорсткість однозначних зв'язків. Доведено, що системоутворювальну функцію в структурі інтегральної індивідуальності можуть виконувати різні ознаки, індивідуальність являє собою структуру, розгорнуту в часі, кожен її рівень досягає свого акме в розвитку в різні періоди життя. Одиницею аналізу індивідуальності вважають індивідуальні властивості, які вивчають у зв'язку з вченням про типологічні властивості нервової системи. У психологічній літературі виділяють поняття метаіндивідуальності та підкреслюють, що інтегральна індивідуальність має інтраіндивідуальний і метаіндивідуальний рівні. Крім індивідуальності в психології використовують поняття “індивідуація” та “індивідуалізація”. Під індивідуалізацією в психології розуміють набуття людиною своєрідних, характерних якостей, що відрізняє її від інших. Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому широкому комплексному висвітленні фізіологічних, соціологічних та педагогічних аспектів індивідуалізації.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания: Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев ; под ред. А. А. Бодалева. – Москва ; Воронеж : Изд-во Москов. психолого-социального ин-та : МОДЭК, 2005. – 432с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
3. Абсалямова Л. М. Види та критерії психологічної зрілості людини / Л. М. Абсалямова // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 38. – С. 5–17.
4. Ахвердова О. А. Дифференциальная психология: теоретические и прикладные аспекты исследования интегральной индивидуальности / О. А. Ахвердова, Н. Н. Волоскова, Т. В. Белих. – Санкт-Петербург : Речь, 2004. – 168 с.
5. Белоус В. В. Введение в психологию полиморфной индивидуальности / В. В. Белоус. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2000. – 136 с.
6. Белоус В. В. Опыт разработки иерархической модели индивидуальности / В. В. Белоус // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 100–107.
7. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – Санкт-Петербург : Прайм : ЕВРОЗНАК, 2004. – 672 с.
8. Вяткин Б. А. Лекции по психологии интегральной индивидуальности человека / Б. А. Вяткин. – Пермь : Изд-во Перм. гос. пед. ун-та, 2000. – 179 с.
9. Вяткин Б. А. Метаиндивидуальность и ее проявления у учителей начальных классов / Б. А. Вяткин // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С. 70–78.
10. Голубева Э. А. Типологический и измерительный подходы к изучению индивидуальности: от Освальда до Павлова к современным исследованиям / Э. А. Голубева // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С. 64–74.
11. Дусавицький О. К. Сучасний стан проблеми інтегральної індивідуальності / О. К. Дусавицький, С. О. Єремєєва // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: “Психологія”. – 2010. – Вип. 43 (902). – С. 62–66.
12. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. – Москва : Педагогика, 1986. – 256 с.

13. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник : в 2 ч. / Р. С. Немов. – Москва : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – Ч. 1. – 304 с.
14. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – Москва : Наука, 1986. – 254 с.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – Москва : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 328 с.
16. Русалов В. М. Биологические основы индивидуально-психологических различий / В. М. Русалов. – Москва : Наука, 1979. – 352 с.
17. Системное исследование индивидуальности (тезисы докладов всесоюзной конференции 19–22 июня 1991 г.). – Пермь : ПГПИ, 1991. – 221 с.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2015.

Писоцкая М. Э. Вопросы индивидуализации в психологических исследованиях

В статье на основе анализа психологической литературы охарактеризованы различные подходы к определению понятий “индивидуальность”, “метаиндивидуальность”, “индивидуация”, “индивидуализация”. Проанализированы взгляды психологов на: структуру человеческой индивидуальности; развитие индивидуальности; основные особенности интегральной индивидуальности как системы; различные признаки, выполняющие системообразующую функцию в структуре интегральной индивидуальности; пластичность структуры индивидуальности; индивидуальные особенности.

Ключевые слова: индивидуальность, структура индивидуальности, интегральная индивидуальность, метаиндивидуальность, индивидуация, индивидуализация.

Pisotskaia M. Individualization Questions in Psychological Research

The article analyzes psychological literature on the issue of human individuality in which individuality is considered comprehensively, in conjunction with its mental properties and processes. Various approaches to defining the structure of human personality are characterized. It is pointed out that, although there is not a single point of view on the structure of individuality, most authors consider individuality at all levels of manifestation of a man as an organism, individual personality and activity subject; study from the perspective of a regular whole; describe with the help of relationship between various properties and levels of its organization as a system. It is disclosed that the main features of the integral individuality as a system in psychology are considered: the hierarchical way of organizing, multi-level, theological and causal types of determination, flexibility of many-many-valued and stiffness of single-valued relationship. Psychological studies show: system-function in the structure of integral individuality is performed by different signs; individuality has a plastic structure (each level of individuality reaches its peak in the development at a different age); individual features depend on the typological features of the human nervous system.

The article also characterizes the concepts “metaindividuality”, “individuation”, “individualization” described in the literature. The views of psychologists on personality development are given.

Key words: individuality, individuality structure, integral individuality, metaindividuality, individuation, individualization.